

ABSTRACTS

Relativiteit en andersheid: fundamenteën van het Avondland

JAN VAN REETH

Deze bijdrage kijkt dieper in de geschiedenis dan we meestal doen wanneer we over het ontstaan van het Westen in Hellas spreken. Ook geografisch richt ze zich sterker op het Oosten dan we zouden verwachten. Drie grote thema's komen aan bod. 1) De geschiedenis van Europa wordt voorgesteld als een voortdurende strijd tussen West en Oost, waarbij strijd veel meer betekenis draagt dan gewoon gewapend conflict. 2) Onder de paraplu van de aardrijkskunde wordt de ontdekkingsdrang, zowel territoriaal (de Odyssee is het oudste voorbeeld) als op gebied van wetenschap en kunsten, als typisch Grieks en later typisch Westers bekeken. Kolonisatie, ontdekkingsreizen, de drang om Gods schepping te doorgronden zijn kernpunten. 3) De geboorte van de filosofie vindt plaats op het ogenblik dat men op rationele en wetenschappelijke wijze natuurfenomenen wil beschrijven, waarbij men abstractie maakt van Goden en mythes. Het resultaat van de in 1-3 geschetste verwezenlijkingen ligt in de ontwikkeling van relatieve denkvormen, de mogelijkheid om te objectiveren en te relativiseren. Het stoïcijnse humanitas-ideaal was daarvan een consequente evolutie. De bijdrage besluit met de vaststelling dat Europa geprofiteerd heeft van het bewustzijn dat (religieuze) wetten een wereldlijke en relatieve, tijdelijke draagwijdte hadden. Daardoor konden ze aan de tijdsgeest aangepast worden om de creativiteit vrij spel te geven. Islam en Jodendom worstelen daarentegen nog steeds met regels en voorschriften. Het opmerkelijke besluit is dan ook dat secularisatie en Verlichting, vanuit Griekse concepten, kerngedachten van de christelijke traditie in het Westen zijn geworden.

Athene en de oorsprong van de Westerse vrijheid

HANS VERBOVEN

Van Trondheim tot Syracuse en van Dublin tot Vilnius: ondanks mentaliteitsverschillen overheerst in deze ruimte het gevoel tot een zelfde Europese cultuurgemeenschap te behoren. Deze samenhang danken we aan de allesbepalende stempel van het christendom en de antieke oudheid. Deze bijdrage focust op de invloed van die laatste en dan slechts op één van de vele bepalende contouren die het oude Griekenland aan onze Europese identiteit gaf: de democratie en de vrijheid van het individu. We schetsen de geleidelijke groei met staatsmannen als Solon, Peisistratos en Kleisthenes tot de grote Pericles. Maar er is meer dan juist de staatstructuur. De vrijheid van het individu in Griekse polisstaten fungeerde als katalysator voor de groei en bloei van wetenschappen, mensbeeld en kunsten. De Attische democratie hield echter niet lang stand en enkele opvallende paradoxen brachten haar ten val – de emancipatie van het individu zou echter niet meer teruggedraaid worden. Hoewel er ernstig betwijfeld wordt dat de mens uit zijn verleden wil leren, kunnen we enkele lessen trekken uit de Attische leerschool i.v.m. de binding van de burger aan de staat, de rechten en vooral de plichten van het individu t.o.v. de gemeenschap. De bijdrage besluit met een oproep om los van nationale eigenheden met de ons omringende landen te bezinnen op de hellenocentrische en christelijke eigenheid van onze gemeenschappelijke cultuur. Alleen zo maakt het meer en meer gemarginaliseerde Europa een kans op het wereldtoneel.

Jeruzalem en Europa: Joodse bronnen van onze beschaving

KLAAS SMELIK

Hoe men het ook wendt of keert, de Europese cultuur is in de eerste plaats gebaseerd op het christendom. Omdat het christendom geen op zichzelf staande godsdienst is, maar afgeleid van het jodendom, betekent dit dat de Europese normen en waarden ten diepste Joods zijn. Dit geldt nog steeds, ook in een gesecculariseerd Europa. Een tweede periode van verhoogde Joodse invloed op Europa vinden wij in de negentiende en begin twintigste eeuw. Onder invloed van het Verlichtingsdenken was in de tweede helft van de achttiende eeuw een Joodse variant hiervan ontstaan: de *Haskala*. Aanhangers van deze beweging bepleitten een betere integratie van de Joden in de Europese samenleving door het geven van modern onderwijs. Toen deze mogelijkheid door de emancipatie van de Joden ook werkelijkheid werd en de Joden in West- en Midden-Europa zich in de maatschappij konden integreren, resulteerde dit in een belangrijk Joodse bijdrage aan de Europese cultuur en wetenschap. De reactie hierop was echter antisemitisme en vervolging. Het zionisme werd het antwoord op deze weigering van Europa om de Joden een plaats in de samenleving te gunnen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog beschermden de Europese landen hun Joodse burgers niet tegen de vervolging – er was een opvallende bereidheid om aan de *Sjoa* mee te werken. Ook nu blijkt Europa – als het gaat om de verhouding tot de staat Israël – grote moeite te hebben om op een positieve manier te reageren op het vele goeds dat men van de Joden in verleden en heden heeft ontvangen. De grote verwantschap tussen Europa en Israël in velerlei opzichten is nog een bijkomende reden om tot een ander Europees beleid te komen dan tot nu toe gevoerd.

Hellas en het Christendom

ANTOON VERBOVEN

Het Christendom en de Griekse erfenis worden terecht als pijlers van onze Westerse beschaving gezien. Men gaat er echter te sterk van uit dat het twee verschillende pijlers zijn, waarvan men de vorm duidelijk kan onderscheiden. Dat is niet zo. Het Christendom op zich was, uit het jodendom losgekomen, al direct het onderwerp van hellenisering. Het Helleense humanisme, de filosofie en de frisse levenslust stroomden het Christendom binnen. Het Schone en het Goede vergezelde zo het Ware, de heilsboodschap. In deze bijdrage willen we die vruchtbare eerste eeuwen van hellenisering van het Christendom nagaan. Het Christendom was joods van oorsprong, essentieel christelijk door de leer van haar stichter, Grieks in haar filosofisch-theologisch denken, Romeins in haar institutioneel lichaam. Het Romeinse rijk was christelijk geworden; de Kerk zegevierde over het heidendom. Door haar stevige organisatie en haar groot moreel gezag kon de kerk wat later ook de ondergang van het Romeinse rijk overleven, en in de chaotische toestand, die daarop volgde, nog een bindteken blijven met de oude wereld en haar cultuur. Op de fundamenten van Hellas en Rome werd sindsdien laag na laag verder gewerkt aan de mooie beschaving die Europa heet. En dat werk is nog lang niet afgerond.

De spoken van Shylock: Europa's ambivalente houding tegenover het kapitalisme

BOUDEWIJN BOUCKAERT

Uit een rondgang door de Europese antikapitalistische tradities kunnen we besluiten dat 'denkend' Europa een zeer ambivalente houding inneemt tegenover de eigen welvaartsmachine. Bij de gewone bevolking is het kapitalisme populair zolang het economisch goed gaat. Wanneer het economisch minder goed gaat boet het kapitalisme in aan populariteit en worden protectionisme, gulle subsidies aan bedrijven, reguleringen en allerlei uitkeringen, weer populair. Dit tijdsgewricht is daar een voorbeeld van.

'Denkend Europa' moet leren begrijpen dat het kapitalisme iets meer is dan een pure welvaartsmachine. Het kapitalisme berust op een bepaalde 'ethos' zonder welke het niet stabiel kan functioneren. Dit ethos berust op waarden zoals vrijwilligheid, eerlijkheid in transacties, trouw aan het gegeven woord, respect voor de vrije mededinging, een correcte houding tegenover een evenzeer correct publiek bestuur (geen corruptie, geen belastingsontduiking), de koppeling van vrijheid en verantwoordelijkheid. Er is dus niet alleen sprake van een moraliteit naast het kapitalisme (bijvoorbeeld liefdadigheid), er is ook een moraliteit van het kapitalisme. De eerste soort moraliteit vult het kapitalisme aan maar is er niet strijdig mee. De tweede soort moraliteit geeft het kapitalisme stabiliteit en legitimiteit. Dit normatieve kapitalisme, zo men wil, houdt in dat er sprake kan zijn van 'antikapitalistische kapitalisten': ondernemers die de moraliteit van de markt aan hun laars lappen omwille van machtsverwerving en geldgewin en op die wijze de legitimiteit van het systeem ondermijnen. Mocht 'denkend Europa' het ethos van het normatieve kapitalisme willen omarmen, dan zou het een krachtige autoriteit betekenen om de 'antikapitalistische kapitalisten' tot de orde te roepen. Omdat 'denkend Europa' zich gewoonweg antikapitalistisch opstelt, heeft het die autoriteit niet en worden zijn kreten dikwijls terecht afgedaan als kreten van economisch irrealisme. Het is echter nooit te laat om bij te leren. Ook niet voor 'denkend Europa'.

Europese waarden in de schaduw van morgen

FRITS BOLKESTEIN

In 1935 stelde Johan Huizinga een niet al te optimistische diagnose van 'het geestelijk lijden van onze tijd' op. We citeren: "*Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. (...) Alom de twijfel aan de hechtheid van het maatschappelijk bestel, waarin wij leven, een vage angst voor de naast toekomst, gevoelens van daling en ondergang der beschaving. De feiten overstelpen ons*". Ook vandaag koesteren velen zulke gevoelens. Een vergelijking van nu en toen, echter toont dat wij het in Europa zo slecht niet stellen. De economische, sociale, politieke of militaire uitdagingen van vandaag zijn niet levensbedreigend.

Zeker, er is het puerilisme, de jeugdcultuur, waaruit velen niet loskomen. Deze jeugdcultuur is van invloed niet alleen op de esthetiek maar ook in het domein van de politieke ideeën – we bewijzen dit met historische en hedendaagse voorbeelden. Verder is het ondermaatse onderwijs zeker mede debet aan de huidige geestelijke vervlakking. Maar is dit genoeg om van een crisis te spreken?

Onrustwekkend is het gebrek aan Westers zelfvertrouwen, vooral dan in de confrontatie met de islam. Politici of denkers die durven stellen dat er wel degelijk iets schort met de islam, dat onze Westerse beschaving toch wel sterk te prefereren valt boven de islamitische, worden bedreigd of het zwijgen op gelegd – voorbeelden zijn er genoeg.

Vanwaar komt die zelfcensuur, deze neiging om alle andere culturen voor te laten gaan op de onze? Wij lijken te zijn vergeten maar Europa is sterk getekend door het christendom en is daarmee fundamenteel anders dan beschavingen die voortkomen uit de islam. De

islamitische beschaving kent een schaamte-cultuur, het christendom een schuld-cultuur. Wij zijn allen doordrongen van schuldgevoelens, vooral in protestantse landen. Parallel aan die zelfbeschuldiging ligt zelfkritiek en zelfrelativering in het christendom besloten – bijbelcitaten in die zin zijn er genoeg. Paradoxaal genoeg is deze christelijke reflex veel sterker geworden nu de kerken overal aan invloed verloren hebben. Vroeger kaderden de kerken immers de radicale aanspraken van de Bijbel in zoals een stenen muurtje een vijver in stand houdt.

Geldt het gebrek aan zelfvertrouwen voor iedereen of alleen voor de intellectuele elite? Waarschijnlijk het laatste. Het was de intelligentsia die de ontkerkelijking en het verdwijnen van het christelijk geloof en christelijke cultuuruitingen toejuichte. En het was de intelligentsia die het concept van multiculturalisme als alternatief opdrong en ervan profiteerde.

De nood aan God na de dood van God

GERARD BODIFÉE

Nooit was Europa zo welvarend en zo vreedzaam als de voorbije halve eeuw. Maar juist nu verliest de Oude Wereld macht en invloed op de gebeurtenissen. Op vrijwel alle domeinen van politiek, cultuur en wetenschap waarop Europa vroeger een pioniersrol speelde, hinkt het nu andere landen achterna. Hoe komt dat? De reden kan alleen bij onszelf liggen. Wie zijn wij? Wat is Europa?

Europa steunt hoofdzakelijk op twee fundamenten: de Griekse rationaliteit en de joods-christelijke religiositeit. Het Griekse denken bepaalt onze kijk op de wereld, gekenmerkt door zowel een kosmisch besef als een tragisch levensgevoel. De christelijke religie houdt de mens het perspectief van verlossing voor. De voorbije eeuw trok de christelijke religie zich terug als levende kracht uit de samenleving. God is de opvallende afwezige in het Europa van de eenentwintigste eeuw. Maar daarmee lijkt ook de levenszin van deze samenleving aangetast. Kunst, literatuur en filosofie hullen zich in somberheid en scepticisme. De Europeaan wordt voorgehouden dat wat hij in het verleden geloofde, een vergissing was.

Maar Europa zonder zijn geloof kan Europa niet zijn. Het mist perspectief, inspiratie, vitaliteit. Politiek verenigd of niet, er gaat geen kracht meer uit van dit Europa. Wat nodig is, is een herwaardering van de eigen cultuur.

De noodzaak van moreel en politiek secularisme

PAUL CLITEUR

Paul Cliteur sluit in zijn bijdrage aan bij de hoofdlijn van zijn twee laatste boeken: *The Secular Outlook: In Defense of Moral and Political Secularism* (2010) en *Moreel Esperanto* (2007). Hij gaat ervan uit dat Europa als wezenskenmerk religieuze en culturele pluriformiteit heeft. Dat is geleidelijk aan gegroeid en zal ook blijven. De vraag is dan welke instituties en welke publieke filosofie het beste in staat zijn om dat proces te begeleiden en in goede banen te leiden. Dat is het instituut van de religieus neutrale staat en een publieke filosofie die nadruk legt op gedeelde seculiere waarden. In het bijzonder in een tijd van religieuze radicalisering is dat van belang.

De blijvende maatschappelijke betekenis en waarde van de religie

In deze bijdrage gaan we in op twee belangrijke vragen betreffende de religie. Ten eerste een vraag betreffende de feiten: wat is feitelijk maatschappelijke rol en betekenis van de religie nu en in de toekomst? Wat is haar invloed? Is die groot? Hoe zal ze zich ontwikkelen? Zal de invloed die er is blijvend zijn of afkalven en verdwijnen? Ten tweede een vraag betreffende de waardering van de feiten: wat is de maatschappelijke waarde van religie? Moet religie beschouwd worden als iets positiefs of juist als iets negatiefs? Moeten we blij zijn met religie of juist niet? Moeten we hierin wellicht differentiëren tussen religies? Moeten we bijvoorbeeld blij zijn met het Christendom maar droevig worden over de Islam, zoals vele Westerse conservatieven menen? Of ligt het nog anders? Het antwoord is: inderdaad we moeten differentiëren. We moeten, op goed-scholastische wijze, onderscheid maken. Niet zozeer of niet in de eerste plaats of niet alleen tussen het Christendom en andere religies, maar wel tussen verschillende varianten van de verschillende religies. Sommige zijn belangrijk en goed, als bron van inzicht in de werkelijkheid. Andere zijn verwerpelijk, als stelsel van simplistische schijnwaarheden.

Een sacrale liturgie als antwoord op de crisis in de Kerk

BRUNO DAEMS

De geloofscrisis in de Kerk wortelt in de algemene identiteitscrisis en in het verstikkende relativisme die het Westen treffen. De Westerse mens kan niet langer overweg met de waarheidsaanspraak van het christendom. Binnen de Kerk hebben pogingen om in dialoog te gaan met de moderne wereld niet tot de verwachte bloei geleid. Eerder tot een secularisering van de gelovigen. Benedictus XVI stelt, vanuit een diep geloof in de levende Christus en in de zekerheid van de openbaring, dat het de prioritaire taak van de Kerk is om God terug aanwezig te stellen in onze samenleving. In het denken van de katholieke Kerk speelt de liturgie hierbij een voorname rol aangezien ze God op een unieke wijze tegenwoordig stelt. De paus pleit ervoor om terug stabiliteit te vinden in de liturgie die, door een verkeerde interpretatie van Vaticanum II, een menselijke gemeenschap geworden is die zichzelf viert en haar sacrale, op God gerichte karakter verloren heeft. Hij wenst dat de liturgie weer een daadwerkelijk getuigenis vormt van het christelijke geloof en niet langer de veruitwendiging van een seculier humanisme. Van levendig gelovenden en vierenden gaat een impuls uit. Vanuit gemeenschappen met een oprecht christelijk engagement kan dan opnieuw een impuls uitgaan die een heilzame invloed heeft op de samenleving. Want wanneer de morele macht verdwijnt die het christendom voor onze beschaving nog altijd vormt, zijn de gevolgen niet te overzien.

Joden en moslims in een christelijk en seculier Europa

LUDO ABICHT

De secularisatie van de samenleving is een noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarde gebleken voor een gelijkwaardige behandeling van alle burgers zonder onderscheid. De verhouding tussen joden en de christelijke meerderheid werd eeuwenlang bepaald door de spanning tussen de economische belangen van de overheid en de opeenvolgende anti-joodse ideologieën, van religieus anti-judaïsme tot pseudo-wetenschappelijk antisemitisme. De reële toenadering tussen joden en niet-joden kwam slechts moeizaam na

de gruwel van de Shoah tijdens WO II tot stand. In tegenstelling tot Bernard Wasserstein (1996) ben ik er van overtuigd dat de joodse minderheid een belangrijke plaats in het Europa van de toekomst wil en zal innemen.

De verhouding tussen christelijke (en seculiere) Europese burgers en de sinds de jaren zestig van de vorige eeuw naar Europa geëmigreerde moslims kan niet met die tussen joden en niet-joden vergeleken worden. Hier is bijvoorbeeld geen sprake van een collectief schuldgevoel of een historische, theologische en culturele band (de "joods-christelijke beschaving"). De reële tegenstellingen kunnen mogelijk tot een impasse en een voor alle betrokkenen gevaarlijke confrontatie leiden. Alleen de constructie van een "gezagsvrije en open dialoog" in de geest van Jürgen Habermas en Hans Küng kan ons uit deze impasse bevrijden.

Identiteit: vloek of zegen? Rechtsdenken over individu en samenleving

FRANK FLEERACKERS

De identiteit van het individu en zijn overtuigingen gaan in de 21^e eeuw hand in hand: 'Je suis ce que je pense' verdringt als adagium het 'Je pense donc je suis' van Descartes. Om het schisma tussen de afwijkende mening van het individu en de in het recht verwoorde samenlevingsnorm te overbruggen, evenals de door botsende overtuigingen geschraagde conflicten tussen individuen onderling, noodzaakt het maatschappelijk debat een nieuwe denkvorm die ruimte biedt voor dynamiek en differentie. Deze nieuwe denkvorm erkent het belang van contradictie en paradox. Posities en overtuigingen van mensen worden op basis van hun onderlinge verhouding geanalyseerd, niet als statische principes, wel als evoluerende verschilcomponenten. Elk principe is verbonden aan andere en vindt in die verbondenheid zijn dynamiek, die recht en samenleving toelaat een effectieve conflictregeling te realiseren. Met name de relatie tussen principe en pragmatisme vereist de kunst van het contrapunt, van het behoud van beide polen, nimmer het opgaan of teloorgaan van de ene in de ander. Paradoxdenken is daarom een essentiële premisse om de (schijnbare) contradicties van individu en samenleving te doorgronden. Idealiter biedt deze denkvorm zicht op een uitweg voor de impasse waarin de klassieke politieke wijsbegeerte sedert jaren beland is en waarvan de rechtsfilosofie even lang blijft getuigen.

Het begrip 'Europa'

ROGER SCRUTON

Waar moeten we dan het echte beginsel van de Europese eenheid zoeken? Het is verkeerd het in de politieke eenheid te zoeken: het beste dat we kunnen bereiken is vredevolle concurrentie tussen de lidstaten. We moeten ook niet meer culturele eenheid gaan zoeken dan er in onze gezamenlijke geschiedenis schuilt. En zelfs de verenigende kracht van het christendom kan niet langer ingeroepen worden wanneer de christenen hun geloof verliezen, en islamitische immigranten staan te dringen om hun plaats in te nemen. Het lijkt mij dus dat we ons gevoel van de natie moet vernieuwen, als een vorm van territoriale gehechtheid, in een representatieve regering opgenomen binnen nationale grenzen. Dat is wat de Europeanen met elkaar gemeen hebben, waar ze voor hebben gevochten en wat ze willen behouden. Het is ook datgene wat hen verdeelt.

Europese staatkundige groeipijnen

PHILLIPE VAN BETS

De Raad van Europa, waar het voor Europa allemaal begon, is duidelijk voorstander van het overhevelen van meer bevoegdheden van het nationale of regionale beleidsniveau naar het Europese beleidsniveau, terwijl men hiermee zonder enige terughoudendheid het subsidiariteitsprincipe schendt. Het is een feit dat de nationale belangen nog te vaak de bovenhand halen in debatten die het gemeenschappelijke belang zouden moeten nastreven. Dit wordt eens te meer in de hand gewerkt door het democratisch deficit in de Europese Unie, het feit dat de Europese Unie geregeerd wordt door een *regering*, i.c. de Europese Commissie die niet wordt samengesteld op basis van de partij-politiek, maar op basis van het nationale belang. Men kan zich de vraag stellen waarom er in het Europees Parlement geen meerderheid en oppositie bestaat, en waarom de Commissie niet op basis van de verkiezingsuitslag van de Europese verkiezingen wordt samengesteld. Het antwoord op deze vragen zou kunnen zijn dat Europa voor deze verregaande vorm van integratie verre van klaar is. Ook wat de huidige structuur van de EU betreft zou men moeten nadenken over het feit of Europa nog niet te ver is gevorderd qua integratie. Alle goede bedoelingen ten spijt, toont een nuchtere analyse aan dat Europa nog niet klaar is om een eenvormig, stabiel en resultaatgericht beleid te voeren.

Europa en de rijksgedachte: ideeën voor een betere Unie?

PETER LOGGHE

Europa is heel oud – als fysieke werkelijkheid, als mythe, als idee, als beschaving en als cultuur. De Europese Unie an sich is dan weer zeer jong. Het democratisch deficit van de Europese Unie (het eerste en meest opvallend punt bij elke Europese verkiezingen) baart velen zorgen, net als het fundamenteel jacobijns karakter dat onderhuids bij deze Europese Unie voortwoekert. Europa is als idee én als fysieke werkelijkheid de belichaming, de verpersoonlijking van de eenheid in (grote) verscheidenheid. Na een historische begripsverklaring van het rijk stellen we de ideeën van twee Europese politieke denkers voor, namelijk Alain de Benoist en Otto von Habsburg. Bij de Benoist leren we dat de politieke eenheid van Europa er niet komt middels het jacobijns, centraliserend model van de natiestaat, want het gevaar is dan reëel dat de culturele rijkdom en verscheidenheid wordt vernietigd. Eigenlijk kan Europa alleen tot stand komen via het model van een federatie, een federatie die een idee draagt, de idee van het imperiaal model. Volgens von Habsburg kan Europese eenheid alleen maar middels politieke eenheid – lees rijksgedachte – lukken. Ook voor hem staat dit gelijk aan de afbouw van centralisme en een doorvoeren van federalisme. Europees federalisme zonder het scheppen van een Europees volksgroepenrecht heeft echter totaal geen zin.